

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.9>

СИСТЕМА ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кікінчук В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

директор навчально-наукового інституту № 2

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-2241-6384

e-mail: vasil41900@gmail.com

Кікінчук В.В. Система засобів доказування у кримінальному провадженні.

У статті наголошено, що одним із невід'ємних складових доказування в кримінальному провадженні є засоби доказування. Проте невідповідно мало уваги приділяється як з боку науковців, так і практиків питанню про засоби доказування, зокрема визначенню їх сутності. Підкреслено, що засобам доказування та доказуванню в кримінальному провадженні притаманні спільні ознаки, які вказують та водночас обумовлюють їх взаємозалежність. З'ясовано, що засобами доказування в кримінальному провадженні є інструменти отримання, перевірки та оцінки доказів під час досудового розслідування та судового розгляду. Виокремлено основні ознаки засобів доказування в кримінальному провадженні, які в своїй сукупності визначають їх сутність, є: регламентованість кримінальним процесуальним законодавством підстав і порядку їх використання; спрямованість на встановлення обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження, а також вмотивування прийняття процесуальних рішень і аргументування правових позицій з процесуальних питань; відповідність міжнародно-правовим стандартам; використовуються виключно уповноваженими суб'єктами під час здійснення кримінального провадження. Систематизовано засоби доказування в кримінальному провадженні за наступними критеріями: 1) залежно від способів доказування варто виокремлювати: засоби збирання доказів; засоби перевірки доказів; засоби оцінки доказів; 2) залежно від їх природи розрізняють: процесуальні дії: слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, витребування та отримання речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, інші процесуальні дії; мисленнєві дії: аналіз практики Європейського суду з прав людини, постанов Верховного Суду, наявних у матеріалах кримінального провадження доказів і т. п.; змішані – поєднання процесуальних і мисленнєвих дій; 3) залежно від призначення бувають: засоби-інструменти доказування; засоби-способи доказування.

Ключові слова: доказування, засоби доказування, кримінальне провадження, система, докази, процесуальні дії, критерії.

Kikinchuk V.V. System of proof means in criminal proceedings.

In this article, it has been emphasized that one of the integral components of proof in criminal proceedings is means of proof. However, unjustifiably little attention is paid by both scientists and practitioners to the issue of means of evidence, in particular, determining their essence. It has been emphasized that means of evidence and evidence in criminal proceedings have common features that indicate and at the same time determine their interdependence. It has been found that the means of evidence in criminal proceedings are tools for obtaining, verifying and evaluating evidence during pre-trial investigation and trial. The main features of the means of evidence in criminal proceedings have been identified, which in their entirety determine their essence, are: regulation by criminal procedural legislation of the grounds and the procedure for their use; aimed at establishing circumstances that are subject to proof and are important for criminal proceedings, as well as motivating the adoption of procedural decisions and arguing legal positions on procedural issues; compliance with international legal standards; used exclusively by authorized entities during criminal proceedings. Means of evidence

in criminal proceedings have been systematized according to the following criteria: 1) depending on the methods of proof, it is worth distinguishing: means of collecting evidence; means of verifying evidence; means of evaluating evidence; 2) depending on their nature, they distinguish: procedural actions: investigative (search), covert investigative (search) actions, measures to ensure criminal proceedings, requesting and receiving things, copies of documents, information, expert opinions, audit conclusions, inspection reports, other procedural actions; mental actions: analysis of the practice of the European Court of Human Rights, Supreme Court decisions, evidence available in the materials of criminal proceedings, etc.; mixed – a combination of procedural and mental actions; 3) depending on the purpose, there are: means-instruments of proof; means-methods of proof.

Key words: proof, means of proof, criminal proceedings, system, evidence, procedural actions, criteria.

Постановка проблеми. Жодне кримінальне провадження не можна уявити без та поза процесу доказування. Це обумовлене передусім завданнями кримінального провадження, передбаченими ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Зокрема, одним із складових такого завдання є «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування» і «щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [1]. Проте вирішення вказаних завдань неможлива без збирання, перевірки та оцінки доказів, які підтверджують чи спростовують обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст.ст. 91, 485, 505 КПК України) [1]. З огляду на що протягом багатьох десятиліть не втрачає своєї актуальності питання про якісне та належне доказування в кримінальному провадженні. При цьому все частіше зустрічаються спроби вирішення вказаної проблематики не тільки шляхом удосконалення кримінального процесуальної регламентації вказаної діяльності, а й вироблення ефективних та практикоорієнтованих криміналістичних рекомендацій стосовно використання засобів доказування в кримінальному процесуальному доказуванні зокрема та кримінальному провадженні загалом. Приміром, як слушно з цього приводу вказує І.І. Котюк, «в структурі процесуального доказування слід розрізняти два аспекти: криміналістичний, тобто такий, що спрямований на виявлення, отримання та фіксацію даних про факт та обставини вчиненого злочину і процесуальний, який проявляється у процесуальному закріпленні, посвідченні, перевірці та оцінці отриманих фактичних даних у спосіб, визначений законом» [2, с. 52].

Водночас існує нагальна потреба у виробленні уніфікованого категоріально-понятійного апарату, адже без єдності в розумінні не може бути й мови про єдність у правозастосовній практиці, що недопустимо в кримінальній процесуальній діяльності, оскільки суперечить формі та засадам кримінального провадження. Зокрема, потрібно сформулювати чітке уявлення про сутність і систему засобів доказування. Тільки в такому разі в подальшому вбачається можливим формування та/чи вдосконалення тактики використання таких засобів у кримінальному провадженні загалом та під час досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень зокрема. З огляду на що **метою** представленого дослідження є визначення системи засобів доказування в кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Поняття, система, значення та місце кримінального процесуального доказування в кримінальній процесуальній діяльності досліджували з різних аспектів Р.І. Благута, Н.Р. Бобечко, О.О. Бондаренко, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, О.М. Гумін, Ю.В. Гуцуляк, С.О. Данькова, О.М. Дуфенюк, О.В. Капліна, А.В. Коваленко, В.О. Попелюшко, О.В. Пчеліна, В.В. Романюк, Г.К. Тетерятник, В.М. Фігурський, Т.Г. Фоміна, О.Г. Шило, О.О. Юхно та інші. Але, незважаючи на вагомий доробок в окресленій царині, чимало питань не втрачають своєї актуальності та залишаються дискусійними, а окремі з них узагалі недослідженими, й по сьогодні. Зокрема, на сторінках фахової наукової літератури переважно точаться дискусії з приводу сутнісних ознак доказування, властивостей доказів, предмета та меж доказування. Також останнім часом усе більше уваги приділяється стандартам, зокрема міжнародно-правовим, доказування в кримінальному провадженні. При цьому з незрозумілих причин питання про засоби доказування, їх ознаки, поняття та систему, досі залишається малодослідженим. Приміром, як зазначає з цього приводу М.А. Погорєцький, «незважаючи на те, що доказування є найбільш дослідженою науковою категорією й багатьма вченими вже майже півстоліття визнається самостійною науковою теорією кримінального процесу, до цього часу серед правників немає єдності думок щодо низки складових цієї теорії. На сьогодні дискусійними залишаються питання щодо методологічної ос-

нови доказування, щодо співвідношення доказування і пізнання, щодо доцільності використання в теорії доказування теорії відбиття, щодо мети та результатів доказування, щодо *засобів* (виділення наше – В.В.) та суб'єктів доказування тощо» [3, с. 309]. Хоча, на наш погляд, це є невинувато, адже засоби доказування є одними з вихідних начал, що в своїй сукупності визначають загальні засади кримінального процесуального доказування на рівні з доказами, процесуальними джерелами доказів і т. п.

Виклад основного матеріалу. Одним із невід'ємних складових доказування в кримінальному провадженні є засоби доказування. Про це неодноразово вказують чимало науковців, які з'ясовують сутність доказування та його структурні елементи. Наприклад, В.П. Гмирко схематично зображує структуру діяльності з доказування як сукупність організованих і взаємопов'язаних функціональних місць, одним із яких є «засоби діяльності доказування» [4, с. 99–301]. М.А. Погорельський також серед системоутворюючих структурних елементів кримінального процесуального доказування, поряд із об'єктом, предметом, суб'єктом, метою, завданнями та результатом, називає засоби [5, с. 71; 3, с. 312].

Термін «засоби доказування», за аналогією з терміном «доказування», законодавчо не закріплений. Проте він активно використовується як науковцями, так і правниками-практиками в своїй повсякденній професійній діяльності. Одними із перших згадок про вказане поняття є наукові праці з галузі кримінального процесу ще за часів радянської України. Зокрема, М. Гродзинський засобами доказування, за допомогою яких встановлюються факти, називав докази. На думку вченого, засоби доказування – це одне із значень терміну «докази». При цьому науковець пояснює свою позицію наступним чином: «положення закону, які регламентують збирання, витребування і подання доказів, стосуються засобів доказування і мають на увазі виклик і допит свідків, проведення експертизи (з наступним одержанням висновку експерта), відшукування і дослідження речових доказів, витребування необхідних для справи документів тощо» [6, с. 56–57]. Тобто, з наведеного помітно, що М. Гродзинський фактично зводить засоби доказування до діяльності зі «збирання, витребування та подання доказів». Проте таку діяльність жодним чином не можна ототожнювати із доказами, адже останні, будучи фактичними даними, отримуються за допомогою засобів доказування під час реалізації дій з їх збирання, подальшої перевірки й оцінки. У наведеному твердженні прослідковуються логічні помилки, адже науковець спочатку стверджує, що засоби доказування є одним із значень доказів, а згодом характеризує їх як окремі дії з відшукування, отримання та дослідження доказів. Тобто відбувається ототожнення дії та результату.

Однією з фундаментальних праць у доктрині кримінального процесу, яка присвячена з'ясуванню сутності засобів доказування та представленню їх системи, є дисертація С.М. Стахівського. Вчений однозначно висловлює свою позицію з приводу того, єдиним засобом кримінального процесуального доказування є виключно кримінальні процесуальні докази [7, с. 6]. Обрану позицію вчений обґрунтовує тим, що доказування – це насамперед сукупність дій, які можуть за своєю природою бути як розумовими, так і практичними, а засоби доказування – це те, за допомогою чого вдається довести (доказати) обставини, що входять до предмета доказування, тим самим відновлюючи модель кримінальної події, що мала місце в минулому. Тому, на думку науковця, засобами доказування можуть бути виключно докази і жодним чином слідчі чи будь-які інші процесуальні дії. На переконання вченого, останні є засобами збирання доказової інформації, а не доказування [8, с. 170]. Проте, на нашу думку, такий підхід є занадто вузьким і невинувато зменшує змістовне наповнення досліджуваної категорією, а значить і обсяг інструментарію, за допомогою якого уповноважені суб'єкти можуть здійснювати доказування в кримінальному провадженні. Більше за все, докази – це не засоби, а результат доказування в кримінальному провадженні. Бо під останнім прийнято розуміти регламентовану кримінальним процесуальним законодавством діяльність уповноважених суб'єктів зі збирання, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню та/чи мають важливе значення для кримінального провадження. Водночас згідно зі ст. 84 КПК України «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [1]. Проте, у разі перевірки та оцінки доказів під час здійснення розумових операцій зі співставлення наявних матеріалів кримінального провадження доказів і перевірки їх на наявність суперечностей, протиріч, а також їх відповідності критеріям належності, достовірності, допустимості та достатності,

зібрані докази також будуть засобами доказування. Тому вищенаведене вказує на наявність взаємного зв'язку між досліджуваними категоріями. Відповідно, вказане демонструє взаємозв'язок між доказуванням як діяльністю, засобами доказування як інструментами діяльності та доказами як результатом діяльності, який схематично можна зобразити наступним чином: «доказування (збирання, перевірка, оцінка) ↔ засоби доказування ↔ докази».

Більше за все, у контексті вищезазначеного вбачається слушним твердження А.В. Коваленка, згідно з яким «з огляду на практичну, інструментальну складову доказування в кримінальному провадженні – діяльність уповноважених осіб із збирання (отримання), процесуального закріплення, дослідження, перевірки, оцінки, практичного використання доказів та інших джерел фактичних даних – сформовані докази та їх процесуальні джерела виступають не стільки засобом, скільки результатом такої діяльності» [9, с. 296].

Нам імпонує позиція, якої дотримуються Н.Р. Бобечко, В.М. Фігурський. На їх думку, «докази займають чільне місце серед засобів кримінального процесуального доказування, однак поряд з процесуальними діями, як способами їх отримання та перевірки, вони виконують різну роль у процесі доказування. Види засобів кримінального процесуального доказування мають власне призначення. Применшувати значення інших засобів кримінального процесуального доказування не виправдано. Якщо докази позначають пізнавальний компонент доказування, то способи їх отримання і перевірки становлять його засвідчувальний компонент. Інформація про факти і обставини, що підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження, стає надбанням суб'єкта доказування лише за допомогою здійснення процесуальних дій. Понад те, не будь-які знання елементів предмету доказування можуть вважатися придатними у цьому процесі, а лише ті, що одержані за дотримання установленої законом процесуальної форми» [10, с. 310].

Дійсно, не можна засоби доказування зводити виключно до доказів, адже останні необхідно отримати, перевірити та оцінити. А це здійснюється за допомогою проведення певних дій чи їх комплексу. При цьому останні обов'язково повинні бути регламентовані кримінальним процесуальним законодавством. Відповідно сміло можна стверджувати, що засобами доказування в кримінальному провадженні, поряд із доказами, є процесуальні дії. Такої позиції дотримується багато вітчизняних процесуалістів. Зокрема, мова йде про таких учених, як: К.В. Антонов, Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк, В.Т. Нор, О.В. Сачко, В.М. Тertiшник, В.Г. Уваров тощо. Названі науковці пропонують виокремлювати дві групи засобів доказування залежно від форми реалізації доказування в кримінальному провадженні – розумової чи процесуальної діяльності. На думку вчених, засобами логічно-розумового доказування є докази, а процесуального – процесуальні дії, за допомогою яких отримують докази. Такими процесуальними діями можуть бути слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження [11, с. 78; 12, с. 39; 13, с. 303–305]. Крім того, до засобів доказування у кримінальному провадженні в широкому розумінні науковці пропонують відносити «загальновідомі та визнані (безспірні) факти, презумпції, преюдиції, фікції і, власне, докази» [11, с. 78; 12, с. 39; 13, с. 303–305; 10, с. 311].

Одним із перших здійснює спробу систематизувати засоби доказування В.П. Гмирко, здійснивши їх поділ на:

- юридичні (конституційно-правні, кримінально-процесуальні, кримінально-правні, оперативно-розшукові, криміналістичні, адміністративно-правні та цивільно-правні засоби);
- неюридичні (засоби аксіології, юридичної етики, теорії оцінок, логіки доказування, загальної й юридичної психології, теорії вироблення рішень та судової риторики) [4, с. 198].

Згодом А.В. Коваленко «на підтримку широкого підходу до тлумачення засобів кримінального процесуального доказування» пропонує «до засобів кримінального процесуального доказування на правах рівноцінно важливих та взаємопов'язаних елементів віднести:

- 1) знаряддя доказування-обґрунтування – фактичні дані та їх джерела (докази, презумпції, преюдиції, безспірні та загальновідомі факти);
- 2) способи доказування – способи збирання, дослідження, перевірки, оцінки й використання доказів та способи (форми) використання презумпцій, преюдицій, безспірних і загальновідомих фактів» [9, с. 297-298].

На нашу ж думку, система засобів доказування в кримінальному провадженні може бути представлена по-різному залежно від критеріїв виокремлення її елементів, а саме:

- 1) залежно від способів доказування варто виокремлювати:
 - засоби збирання доказів;

- засоби перевірки доказів;
- засоби оцінки доказів;
- 2) залежно від їх природи розрізняють:
 - процесуальні дії: слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, витребування та отримання речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, інші процесуальні дії;
 - мисленнєві дії: аналіз практики Європейського суду з прав людини, постанов Верховного Суду, наявних у матеріалах кримінального провадження доказів і т. п.;
 - змішані – поєднання процесуальних і мисленнєвих дій;
- 3) залежно від призначення бувають:
 - засоби-інструменти доказування;
 - засоби-способи доказування.

Висновки. Отже, засоби доказування в кримінальному провадженні є невід’ємним елементом кримінального процесуального доказування. Основними ознаками засобів доказування в кримінальному провадженні, які в своїй сукупності визначають їх сутність, є: регламентованість кримінальним процесуальним законодавством підстав і порядку їх використання; спрямованість на встановлення обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження, а також вмотивування прийняття процесуальних рішень і аргументування правових позицій з процесуальних питань; відповідність міжнародно-правовим стандартам; використовуються виключно уповноваженими суб’єктами під час здійснення кримінального провадження. Засоби доказування в кримінальному провадженні запропоновано систематизувати залежно від способів доказування, їх природи та призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Котюк І.І. Теоретико-правовий аналіз сучасного розуміння поняття «доказування». *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 50–56.
3. Погорецький М.А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження професора М.В. Салтевського (м. Харків, 08 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 309–312.
4. Гмирко В.П. Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД–репрезентація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.
5. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.
6. Гродзинський М. Питання доказування у Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР. *Радянське право*. 1962. № 2. С. 56–61.
7. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. 31 с.
8. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ, 2005. 272 с.
9. Коваленко А.В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 4. Том 30. С. 293–303. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-4-293.
10. Бобечко Н.Р., Фігурський В.М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 309–316. DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.32782/2524-0374/2023-5/77](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77).
11. Антонов К.В., Сачко О.В., Тертишник В.М., Уваров В.Г. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / за заг. ред. д.ю.н., професора В.М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 294 с.
12. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

13. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2020. 960 с.